

Ion Budai-Deleanu. Recitirea manuscriselor

Personaj enigmatic, nu doar printr-o biografie excentrică, dar și prin modul de a ni-l reprezenta numai prin intermediul unor portrete imaginare, I. Budai-Deleanu pare să-și fi creat, involuntar, o cochilie protectoare care să nu poată fi deschisă decât de cei inițiați. Principala sa scriere literară, *Țiganiada*, s-a aflat în contratimp cu epoca în care a fost creată pentru simplul motiv că a rămas necunoscută mai multor generații. Dacă nu s-ar fi produs o atare desincronizare privind difuzarea și receptarea acestui „product nou”, cum și-o definește autorul în *Epistolie închinătoare*, însăși evoluția literaturii române ar fi avut, poate, un alt parcurs. Șansa de a descoperi „poema eneică” ce zăcea uitată în scrinul urmașilor poetului de la Lwów i s-a oferit lui Gheorghe Asachi, care o va semnala, la un deceniu după moartea scriitorului, în „Albina românească”, din 20 februarie 1830, ca pe o „comoară” ce va schimba gustul publicului. Chiar dacă va începe, încă din acei ani, demersurile pentru a intra în posesia lor, abia în 1868 manuscrisele lui Ion Budai-Deleanu vor fi achiziționate, cu 400 de galbeni, de la nepotul său, Tytus Lewandowski, și depuse, tot de Asachi, la Biblioteca Centrală din București, de unde vor trece, apoi, la Muzeul de Antichități, iar în 1903, la Biblioteca Academiei. Abia de acum, după ieșirea din acest labirint aproape imposibil, opera avea să-și reinventeze propria posteritate.

O incursiune în istoria textului și a editării sale poate să furnizeze amănunte relevante cititorului actual. Se știe că epopeea *Țiganiada* s-a transmis în două versiuni manuscrise autografe: varianta A, păstrată în ms. rom. 2634 BAR, și varianta B, conservată în ms. rom. 2429 BAR. Chestiunea datării și a raporturilor cronologice dintre cele două variante

comportă o analiză succintă. Elementele care au fost luate mai întâi în discuție aparțin scriitorului însuși, care își fixează câteva repere: pentru varianta B, anul 1800, inclus în genericul manuscrisului, și data exactă de 18 martie („marț”) 1812, la sfârșitul *Epistoliei închinătoare*. Pe lângă acestea, la începutul *Epistoliei*, sunt rememorați cei „treizăci” de ani de când fusese silit a se „înstrăina” din țara sa. Un calcul simplu ne plasează în jurul anului 1782, în ultima parte a studiilor vieneze, ceea ce ne îndeamnă să privim cu circumspecție aceste estimări, aflate, oricum, sub semnul unui anumit ezoterism insinuat din înșiruirea țărilor prin care a „trăpădat”, ca și prin localizarea finală, aproape iluzorie: „La piramidă. În Eghipte”. Aceeași perioadă a exilului este redusă în pasajul corespunzător din *Epistolia* variantei A doar la doisprezece ani, ceea ce ar coincide, luând ca punct de referință anul 1800, cu începutul episodului său galițian.

Primele concluzii care s-au desprins de aici, avansate mai întâi de G. Bogdan-Duică, într-un studiu comparatist mai întins, au condus la ipoteza elaborării primei redacții între anii 1789 și 1800, „fără să putem preciza deaproape data”¹⁴⁰. Perioada va fi ajustată puțin de Gh. Cardaș, în introducerea la ediția sa din 1925, care opina că scrierea versiunii A a fost începută pe la 1792–1795 și terminată cam pe la 1800. Un alt element de cronologie este invocat tot de Bogdan-Duică¹⁴¹, care găsește în strofa 30 din cântecul X al variantei a doua indicii că ar fi fost scrisă în timpul Convenției Naționale din Franța, mai exact, susține profesorul clujean, între 20 septembrie și 26 octombrie 1795: *Acolo să văzură adunate / Mințile cele întii și de frunte / Alcătuind o noao cetate / Ca ș-acum în Paris cei din munte. / De socoteli nalte ș-învățate / Să minunară neamurile toate*. „Cei din munte” („ceux de la montagne”) i-ar viza, fără îndoială, pe jacobinii ce ocupau locurile de sus din incintă. Nota lui M(itru) P(erea) din

¹⁴⁰ G. Bogdan Duică, *Despre „Țiganiada” lui Budai-Deleanu*, în CVL, XXXV, nr. 6, 1 iunie 1901, p. 495.

¹⁴¹ Idem, *Ioan Budai-Deleanu. Câteva precizări*, în „Propilee literare”, III, 1928, nr. 2–3, p. 3.

subsol mai aduce o precizare esențială: „ca și pe vremea răvoluții franțozești în Paris”, iar celălalt comentator infra-paginal, Criticos, împrăștie orice dubiu: „Dintr-acest loc să știe că autorii cărții au scris pe acea vreme”. Ideea este reiterată și în introducerea la ediția postumă a lui Virgil Oniț a *Țiganiadei*, apărută în 1930 la Sibiu. Desigur, conexiunile istorico-temporale ale lui Bogdan-Duică nu sunt suficiente pentru a delimita atât de strict cronologia scrierii poemului. La fel de bine, perioada elaborării acestuia s-ar putea raporta la guvernarea Convenției montagnarde dintre 2 iunie 1793 și 27 iulie 1794. Dar acest pasaj din cântecul X pare să fi fost scris, mai degrabă, așa cum credea D. Popovici¹⁴², sub influența poemului epic al lui Giambatista Casti, *Gli animali parlanti*, apărut într-o ediție în trei volume, imprimată, concomitent, la Paris, Cremona și Genova, în 1802, operă menționată, de altfel, și în *Epistolia* din varianta B. O altă referință livrescă legată de datare apare în cadrul paragrafului despre Arghin din cântecul III al versiunii B, unde strofa 32 are următoarea adnotare a lui Erudițian: „Pentru această Ileană au povăstit și un dascal din Avrig, în Ardeal, dar într-alt chip începe, nu precum să spună aici, și cu vierșuri de obște, nu cu totu bine legate”. Trimiterea este foarte străvezie la scrierea lui Ioan Barac, *Istorie despre Arghir cel frumos și despre Elena cea frumoasă și pustiită crăiasă*, apărută la Sibiu, în 1801. O notă asemănătoare poate fi întâlnită și în paragraful corespunzător din strofa 51 a cântecului X din varianta A: „Și să află și în stihuri proastă alcătuită și tipărită”. Fără a mai exista amănuntul privitor la „un dascal din Avrig”, glosa respectivă permite să se extindă, totuși, termenul *ad quem* al scrierii variantei A în jurul anului 1801.

O opinie singulară privind vechimea versiunilor manuscrise a emis Aron Densușianu. Potrivit acestuia, varianta așa-numită B ar fi mai veche decât cealaltă, fiind mai puțin

¹⁴² D. Popovici, *Studii literare. I. Literatura română în Epoca „Luminilor”*, ediție îngrijită și note de I. Em. Petrescu, Cluj, Editura Dacia, 1972, p. 495–496.

„peptenată”, cu un număr mai mare de strofe, respectiv 1379, care, prin „prelucrarea, rotunjirea și netezirea operei”, au fost reduse la 1078¹⁴³. Argumentația sa nu a avut sorti de izbândă, impunându-se în mod irefutabil pledoaria lui Mihail Dragomirescu privind superioritatea versiunii B, care are „aparența unei noi redacțiuni mult mai artistică decât versiunea cunoscută”¹⁴⁴. În prefața ediției sale, Gh. Cardaș va împărtăși și va consolida ideea că textul pe care l-a editat (B) se detașează prin calitățile artistice mult mai pregnante, fiind început înainte de 1800, în paralel cu prima formă, dar finalizat mai târziu, pe la 1810–1813. Comentariile din subsolul epopeii au fost adăugate, susține Cardaș, după transcrierea textului de bază. În pofida faptului că majoritatea istoricilor literari aderaseră la acest punct de vedere, Perpessicius va relua chestiunea succesiunii variantelor și a valorii lor literare, încercând să schimbe din nou ierarhizarea consacrată¹⁴⁵. Pornind de la ideea episodismului, el apelează la o mărturisire a poetului, făcută în *Epistolia închinătoare* din varianta editată prima oară de Theodor Codrescu: „Cât privește istoria lui Becicherec, aceasta am vârat-o eu aici ca și un episod, vrând prin aceasta să urmez lui Omir și altor poeți de frunte care la poezia sa multe băga povești străine”. Altfel spus, poetul ar motiva astfel intercalarea ulterioară, într-un text încheiat deja, a episodului respectiv, și nicidecum eliminarea lui dintr-o formă definitivă. Ideea intercalării pare să fi fost sugerată de poet și într-o notă de la strofa 3 din cântecul al II-lea al variantei Codrescu: „Acest feliu de istorii vârate se numesc episoade”. În concluzie, criticul se raliază părerii lui Aron Densușianu și pledează pentru întâietatea așa-numitei variante Cardaș (= B), din

¹⁴³ Aron Densușianu, *Țiganiada și Trei viteji*, în „Revista critică-literară”, IV, 1896, nr. 1, p. 21.

¹⁴⁴ Mihail Dragomirescu, *O nouă formă a „Țiganiadei”*, în „Viitorul”, nr. 4781, 15 februarie 1924, p. 1.

¹⁴⁵ Perpessicius, *Mențiuni critice*, seria a II-a, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1934, p. 140–144; idem, *Opere*, 3, București, Editura Minerva, 1971, p. 107–115.

fuziunea căreia cu episodul Becicherec din *Trei viteji* s-a realizat apoi varianta „Buciumul” (= A), mai încheată, debarasată de acel „balast de filosofare prozaic”, întâlnit în cea precedentă. Supoziția lui Perpessicius este tentantă, dar puțin convingătoare din perspectiva criticii textuale.

Cert este că din versiunea A au fost eliminate episoadele care făceau poemul prea stufos, ajungându-se astfel la versiunea definitivă B, superioară prin gradul de perfectare a textului, iar episodul consacrat lui Becicherec Iștoc a fost preluat într-un poem de sine stătător, *Trei viteji*, rămas neterminat. Deosebirile dintre cele două variante nu sunt numai de natură compozițională, ci prezintă și alte particularități de redactare, inversiuni și substituiri textuale, permutări, strofe modificate sau eliminate, versuri diferite, înlocuiri de ordin onomastic, ceea ce îngreunează stabilirea unui raport de interdependență pe tot parcursul scrierii. Ambele variante cuprind două texte introductive (*Prolog* și *Epistolie închinătoare*) și câte douăsprezece cânturi, după modelul epopeilor antice și premoderne. Sub aspect prozodic, sunt alcătuite din sextine decasilabice, cu rime penultime sau trohaice. Coexistă rimele paroxitone (feminine) cu cele oxitone (masculine), ceea ce provoacă, în cazul din urmă, apariția unui decasilab catalectic, redus de la zece la nouă silabe.

Varianta A este la fel de bine structurată sub raportul construcției, însă de o întindere mai mică. Cântecul are între 77 și 93 de strofe, doar ultimele două cu puțin peste 100 de strofe, ceea ce în varianta B va deveni aproape o regulă. În B, cel mai scurt cântec, al V-lea, are 93 de strofe, al VI-lea are 99 de strofe, iar restul depășesc 100, cel mai lung, al IX-lea, cuprinzând 134 de strofe. Unele episoade sunt mai puțin dezvoltate în A, în timp ce altele sunt absente cu totul, cum ar fi cel al morții lui Parpangel și al călătoriei lui în iad și în rai sau cel privind formele de guvernământ. Notele de subsol sunt mai puțin numeroase, nesemnate, iar în ultimul cântec lipsesc. În schimb, nuanțele parodice și ludice ale acestui insolit aparat critic, așa cum apar în varianta B, lasă locul unui ton mai sobru, degajat din adnotări cu caracter

pronunțat explicativ, etimologic sau enciclopedic. O adevărată meditație, nelipsită totuși de maliție, îi stârnește expresia „hârtie mult răbdătoare”, din primul vers al strofei 5 din cântecul I: „Aici poetul închină vierșurile sale hârtii și spune pricina, adecă căci dânsa este foarte răbdătoare și poate cineva să scrie pe dânsa ce vrea, iar ea poartă cele scrise fără cârteală. Ea poartă în cârca sa toată înțelepția luminească și toată nebunia, căci mulți lucruri înțelepte și mulți scriu nebunii, însă toți acești scriu pe hârtie”. În versiunea B, în același context, nota este mai concentrată, sugerând ideea căutării unui patron dispus să-i subvenționeze publicarea: „Hârtia e răbdătoare, căci pe dânsa poți scrie ce vrei, bun și rău. Pentru aceasta poeticul nostru, lipsă având doară de patroni și mețenați, închină ostăneala sa hârtiii!...”.

Să mai adăugăm că la sfârșitul ms. 2429 BAR (f. 249^r–264^r) se află transcrise cu litere latine mai multe strofe din primele cânturi ale *Țiganiadei*, versiunile A și B, precum și cinci strofe inedite, semnalate de Iosif Pervain¹⁴⁶. Iată una dintre acestea de la f. 252^r: *Dar ca în zadar să nu mânce pita / Porunci cum pot să se armeze, / Să fie gata în toată clipita. / Și când ar fi să-i înștiințeze / Tot insul atunci arma să apuce / Ca oriîncătro să se poată duce*. Aceste eboșe arată intenția poetului de a scrie o a treia variantă, revăzută și îmbunătățită, la care ar fi început să lucreze după anul 1812, rămasă însă în stadiul de proiect. N-ar fi exclus însă ca aceste compoziții să fi fost simple exerciții de scriere în ortografie etimologizantă.

Cel de-al doilea text poetic al lui Budai-Deleanu, *Trei viteji*, o replică la *Don Quijote* al lui Cervantes, ridică alte chestiuni aproape insurmontabile în fața filologului. Textul autograf al poemului se află în ms. rom. 2427 BAR, miscelaneu (f. 56^r–125^v), în continuarea următoarelor texte: *Dascaul românesc pentru temeiorile gramaticii românești* (f. 1^r–30^r), un fragment tradus din piesa *Temistocle* de Pietro Metastasio, scris în ortografie etimologizantă (f. 32^r–41^v), conceptul unei

¹⁴⁶ *Studii de literatură română*, Cluj, Editura Dacia, 1971, p. 148–151.

scrisori de două pagini către Petru Maior, redactată cu litere latine, având ca anexă un text chirilic intitulat *Teoria ortografiei românești cu slove lătinești* (f. 44^r–51^v), precum și un grupaj de sentințe scrise cu litere latine (f. 52^r–54^r). Caracterul composit al manuscrisului, precum și acuratețea transcrierii textului, cu spații albe necompletate rezervate notelor, denotă faptul că nu ne aflăm în fața protografului lucrării, ci al unei recopieri. Subintitulată de primul său editor, Gh. Cardaș, „poemă eroi-comică în patru cânturi”, scrierea a rămas neterminată, fiind redactate primele trei cânturi și, parțial, cel de-al patrulea. Întrucât acesta din urmă are numai 22 de strofe, iar la strofa 23 este scris pe manuscrisul autograf doar numărul, Aron Densușianu a presupus că „poema era terminată, dar la transcriere în curat, cine știe din ce cauză, probabil prin moarte, s-a întrerupt la acest loc, iar manuscrisul-concept s-a pierdut”¹⁴⁷. Ne punem în continuare întrebarea dacă opera este neîncheiată, rescrierea ei sub forma mai dezvoltată fiind întreruptă, sau dacă prima variantă completă s-a rătăcit, ipoteze ce-ar putea fi la fel de verosimile. În ceea ce ne privește, înclinăm să plasăm scrierea poemului *Trei viteji*, într-o formă incipientă, înaintea primei redactări a *Țiganiadei*, urmată de reluarea și inserarea sa în varianta A, iar, în final, de extragerea din varianta B cu intenția continuării și a tratării sale separate, operație începută dar abandonată spre sfârșitul vieții.

Comparând versiunea A cu *Trei viteji*, Gh. Cardaș crede că acesta din urmă ar fi fost conceput pentru un număr de șase cânturi. Versurile din poemul incomplet i se par, totodată, mai corecte și mai stilizate, ceea ce îi sugerează să-l situeze într-o fază posterioară din creația lui Budai-Deleanu. Problemele de cronologie sunt corelate cu cele ale versiunilor *Țiganiadei*, poemul fiind integrat inițial în varianta A, mai precis primele două cânturi. Episodul referitor la Becicherec (nume devenit acum Beșcherec, dar, izolat, și Becicherec) Iștoc a fost preluat, așadar, din cuprinsul primei

¹⁴⁷ Aron Densușianu, *art. cit.*, p. 23.

versiuni, terminată în jurul anului 1801, și încorporat într-o nouă scriere, realizată în același registru eroi-comic, care se va accentua în ultimul deceniu al vieții scriitorului. Este utilizată o formulă prozodică apropiată, sextina dodecasilabică luând locul celei decasilabice din *Țiganiada*. Singur episodul dedicat lui Arghin, recurent în ambele redacții (A, cântecul al X-lea, respectiv B, cântecul al III-lea), ca și în *Trei viteji*, este compus în același metru de 11 și, izolat, de 12 silabe, asupra iregularității cărora poetul ne avertizează în notele din cele două versiuni. Istoria textelor poetice ale lui Budai-Deleanu, chiar și sumar schițată, aruncă un fascicul de lumină asupra unui laborator de creație imprevizibil, cu enigme încă neelucidate pe deplin.

Restituirea operei lui Ion Budai-Deleanu a întâmpinat de-a lungul timpului piedici uneori greu de depășit. După tentativele eșuate ale autorului de a-și publica *Lexiconul românesc-nemțesc* în ultimii ani de viață, editarea scrierilor sale nu s-a bucurat nici în posteritate de circumstanțe mai favorabile. Recuperarea destul de greoaie a manuscriselor rămase în custodia urmașilor săi din Galiția, publicarea întârziată, în 1875–1877, de către Theodor Codrescu a primei variante din *Țiganiada*, într-un periodic de o mai mică vizibilitate, „Buciumul român”, editarea abia în 1925 a variantei B din *Țiganiada*, iar în 1927 a poemului *Trei viteji*, ambele de către Gh. Cardaș, au limitat mult posibilitățile de receptare a impresionantei opere a scriitorului rămas atâtea decenii într-un con de umbră. Mai mult decât atât, difuzarea anevoioasă a scrierilor lui Budai-Deleanu a fost însoțită și de o editare deformată, care afecta veridicitatea textului. După părerea lui Virgil Oniț, *Țiganiada*, căreia el îi adaugă un subtitlu creat ad-hoc la 1900, *Alexandria ai țigănească*, trebuia neapărat „pe înțeles întocmită”, ceea ce l-ar justifica pe profesorul brașovean să recurgă la intervenții nepermise, precum eliminarea unor strofe și a majorității notelor de subsol, mai multe omisiuni și substituirii de cuvinte sau inversiuni de versuri față de textul versiunii A. Este de neînțeles de ce această ediție „ciuntită” a lui Oniț va fi

republicată, în 1930, de Grațian C. Mărcuș, cu girul lui G. Bogdan-Duică. În mare parte, „stilizările” din ediția anterioară sunt preluate, iar lista cuvintelor înlocuite brutal este la fel de mare: *buciumul* în loc de *trâmbă* (v. 181, în original), *cuget* în loc de *scopos* (v. 189) *cioroiască* în loc de *murgă* (v. 246), *căpitanul* în loc de *ducul* (v. 343), *șâmbale* în loc de *tândale* (v. 587), *hodinea* în loc de *răpăusa* (v. 3786), *strigoaiele* în loc de *strâgele* (v. 3796), *înholbând* în loc de *învolbind* (v. 3829), *năpârca* în loc de *vipera* (v. 5948) și altele. La fel de „creator” va proceda Mihail I. Pricopie, când va publica la Cernăuți, în 1931, o ediție antologică a *Țiganiadei* (A). Cu toate că ne avertizează la început că a respectat „cu sfințenie acțiunea în întregul ei, cât și ideile autorului”, el și-a luat libertatea de a schimba unele cuvinte cu altele, care i s-au părut că „exprimă mai clar ideea”, sau de a reduce unele cânturi „în mod remarcabil” [sic!]. Nici celelalte ediții fragmentare, apărute în perioada interbelică sub îngrijirea lui G. Adamescu, în colecția „Biblioteca pentru toți” a Editurii Librăriei „Universala” Alcalay & co., sau a lui Ion Pillat, în colecția „Pagini alese” a Editurii „Cartea Românească”, nu excelează în redarea corespunzătoare a textului epopeii. O ediție a poemului *Trei viteji*, publicată în același interval de Em.C. Grigoraș, abundă, de asemenea, în greșeli de transcriere.

Într-o critică aplicată pe care o face editării defectuoase a *Țiganiadei*, D. Popovici deplângea pe bună dreptate faptul că împrejurările au fost vitrege cu opera poetului¹⁴⁸. Pe de o parte, ea a zăcut multă vreme îngropată în manuscrise necunoscute, pe de alta, unii editori au corupt progresiv textul, permițându-și să „colaboreze” în mod abuziv cu poetul.

Prima încercare de editare mai onestă a operei poetice a lui Ion Budai-Deleanu, în care editorul își propune să păstreze „cu stricteță” forma manuscrisului, îi aparține lui Gheorghe Cardaș, care publică în 1925, la Editura Casei Școalelor, varianta B a *Țiganiadei*, în forma sa definitivă din 1800–

¹⁴⁸ D. Popovici, *Cu prilejul unei noi ediții a „Țiganiadei” lui I. Budai-Deleanu*, în „Almanahul literar”, II, 1951, nr. 3, p. 94–102.

1812, însoțită de o introducere, un indice de nume și un glosar. A doua ediție apare în 1928, la Institutul de Arte Grafice „Oltenia”, cu o introducere mai dezvoltată, un indice de „nume și de lucruri” adnotat, un indice lexical, dar și cu textul „modernizat” pe alocuri, „în măsura permisă de forma versurilor”. Tot sub îngrijirea lui Gh. Cardaș, este editată în 1927, după manuscrisul original, poema eroi-comică în patru cânturi *Trei viteji*, având o introducere și aceleași tipuri de indici ca în ediția *Țiganiadei*. Cu toate că noul editor face un pas înainte în redarea cât mai fidelă a textelor, inexactitățile de transcriere care apar nu sunt neglijabile. O critică severă a edițiilor lui Cardaș vor întreprinde, printre alții, Eugenia Sachelarie¹⁴⁹ și Mihail Gregorian¹⁵⁰.

Prima ediție științifică a *Țiganiadei* este cea datorată lui J. Byck, apărută în 1953, la ESPLA, în colecția „Clasicii români”. Acuratețea redării textului este, de data aceasta, incomparabil mai mare decât cea a predecesorilor săi, filologul păstrând particularitățile de limbă ale scriitorului, forme populare și regionale, arhaisme sau creații personale. Totuși, nu puține inadvertențe sunt detectabile și aici. În ediția a II-a, din „Biblioteca pentru toți”, apărută în 1958, editorul revine asupra regulii de transcriere a lui *e* inițial prin *ie*, precum și a formelor feminine de genitiv-dativ în *-ii* pentru *-ei* (*istorii* – *istoriii*), dar apar unele „scăpări” față de prima ediție în redarea textului. Meritele incontestabile ale ediției lui J. Byck sunt puse în evidență în cuprinsul recenziei ample semnate de Gavril Istrate¹⁵¹, în care lingvistul ieșean formulează și câteva rezerve privind glosarul incomplet și lipsa unei lămuriri asupra ortografiei lui Budai-Deleanu. În 1956, J. Byck publică la ESPLA, în colecția „Biblioteca pentru toți”, *Trei viteji*, cu o nouă ediție în 1958, care aduce și ea „o îmbunătățire” față de edițiile interbelice, atât prin calitatea transcrierii textului, cât și datorită glosarului din final. Erorile,

¹⁴⁹ RI, XI, 1925, nr. 7–9, p. 133–136.

¹⁵⁰ *Versiunile Țiganiadei lui I. Budai-Deleanu*, în „Preocupări literare”, IV, 1939, nr. 7, p. 302–315.

¹⁵¹ LR, III, 1954, nr. 2, p. 83–92.

mult mai puține decât la Cardaș, se perpetuează însă. Dintre lecțiunile greșite ale lui J. Byck pe care le-am detectat în *Țiganiada* B redăm spre ilustrare (în ordinea numerotării versurilor) numai o parte: *dragă* în loc de *drag* (v. 1216), *vr'odată* în loc de *vodată* (v. 2596), *încongiurând* în loc de *încungiurând* (v. 3441), *fericire* în loc de *fericie* (v. 3935), *pe* în loc de *de* (v. 4776), *târgoveți* în loc de *Târgovești* (v. 5299), *Mugurel* în loc de *Șugurel* (v. 7826), *amețind* în loc de *amegînd* (v. 8212), erori perpetuate, în general, din ediția lui Cardaș. În *Trei viteji*, găsim în ediția Byck erori precum: *luasă* în loc de *rupsă* (v. 885), *șapte* în loc de *șepte* (v. 1230), *după* în loc de *dară* (v. 1391), precum și altele care deținerează semnificantul poetic.

În fine, o relectură a manuscriselor *Țiganiadei* (B și A) și a poemului *Trei viteji*, ce denotă mai multă rigurozitate, va face Florea Fugariu, într-o ediție critică savantă, publicată în 1974–1975 în seria „Scriitori români” a Editurii Minerva, însoțită de un bogat aparat critic. Textul fusese publicat, în avanpremieră, în 1969, în colecția „Lyceum” a Editurii Tineretului. Ediția este superioară publicărilor anterioare în privința transcrierii și, mai ales, a adnotării textului în final. Cu toate acestea, o simplă confruntare cu manuscrisul 2429 BAR ne-a permis să aducem mai multe amendamente la reproducerea variantei B. Astfel, editorul transcrie greșit *de lăută* în loc de *d-alăută* (v. 1172), *sfinte-un de semn* în loc de *sfinte un semn* (v. 5195), *har* în loc de *dar* (v. 6138), ultimul redat corect de Gh. Cardaș și J. Byck, *stăpânire* în loc de *stăpânie* (v. 6305), acestora alăturându-li-se o serie de literarizări și tipizări forțate: *batjocură* în loc de *bajocură* (v. 360, nota 2), *curând* în loc de *curund* (v. 2113), *străine* în loc de *streine* (v. 3304), *s-ajute* în loc de *să ajute* (v. 3323), *veștmânte* în loc de *văștmânte* (v. 4358), *și-ar* în loc de *ș-ar* (v. 4849), *vrea* în loc de *vra* (v. 4973), *râncezeală* în loc de *râncezală* (v. 5441), *întâmplat* în loc de *tâmplat* (v. 6270, n.), *luăm* în loc de *luom* (v. 7621), *amestecați* în loc de *mestecați* (v. 7908, n.) etc.; este omis, de asemenea, cuvântul *buiac* din sintagma *taur buiac* (v. 8160, notă, cf. ms. rom. 2429 BAR, f. 242'), lecțiune corectă la Gh. Cardaș și J. Byck.

În *Trei viteji*, am înregistrat în ediția Fugariu lecțiuni eronate precum: *vărsăcios* în loc de *vărgăcios* (v. 1438), *obidiți* în loc de *obidați* (v. 1973) sau *care* în loc de *carele* (v. 2062 [=2063]).

Iată și un alt exemplu de denaturare generalizată a textului. Versul 18 din *Țiganiada* (ultimul din strofa a doua a cântecului I) a fost transcris greșit de către toți editorii de până acum: *Cu murgeștile păgâne gloate*. Lecțiunea corectă și foarte lizibilă din ms. rom. 2429, f. 7^r este următoarea: *Cu turceștile păgâne gloate*. Trebuie să recunoaștem că eroarea fusese sesizată mai demult de către unii recenzenti ai ediției Cardaș, dar ea nu a fost emendată nici în edițiile Byck și Fugariu. O notifică, mai întâi, Eugenia Sachelarie, în recenzia citată din „Revista istorică” din 1925. Dar nici în a doua ediție, din 1928, Cardaș nu va face corecția cuvenită. Aceeași inexactitate, pe lângă alte observații făcute ediției Cardaș, o va reține și Mihail Gregorian, în 1939, în numărul menționat din „Preocupări literare”. Intransigent cu modul necorespunzător de reluare a ediției Cardaș de către Ion Manole, în 1950, cu pasaje omise și redată în rezumat, Dimitrie Popovici revine în cronică din „Almanahul literar” cu o explicație în plus privind inadecvarea lecțiunii respective: „Transcrierea nu oglindește numai o lectură greșită a textului lui Budai-Deleanu, ci și lipsa celei mai elementare pătrunderi a momentului poetic. Cei care erau gata să se lupte cu «murgeștile păgâne gloate» erau țiganii. Dar, după expresia populară, gloate «murgești» erau ei înșiși, ceea ce face ca versul să fie în contradicție cu subiectul operei”¹⁵². În cronică sa pe marginea ediției lui J. Byck, menționată mai sus, G. Istrate duce mai departe raționamentul lui D. Popovici, evidențiind contextele din epopee unde apare *murg*, cu derivatele sale, care arată că termenul se referă întotdeauna la țigani, și nu la turci. Lingvistul ieșean nu își susține însă demonstrația logică prin cercetarea manuscrisului, ci conchide că, deși scriitorul a greșit și în loc să pună *turceștile* a scris *murgeștile*, ar fi fost de competența editorului să atragă

¹⁵² „Almanahul literar”, II, 1951, nr. 3, p. 96.

atenția asupra acestei formulări improprie. Realitatea textului este cu totul alta: editorii, și nu autorul, au fost cei care au falsificat, fără excepție, printr-o lectură și o transcriere grăbite, enunțul poetic. Nimeni nu a mai avut curiozitatea să se aplece din nou asupra unei pagini de manuscris.

Soluțiile propuse de Florea Fugariu în stabilirea textului de bază impun o discuție mai detaliată. Editorul mărturisește că o dificultate insolubilă de care s-a izbit constă în aceea că sub o grafie conformă fonetismului limbii literare se ascunde o pronunție regională. Dar, pornind de la unele principii ortografice stabilite de Budai-Deleanu, Fugariu adoptă de multe ori o manieră mecanică de echivalare a slovelor, care se soldează cu păstrarea în *Țiganiada* a unor geminate nemotivate etimologic (*Illion, Illiada, Illenii*, în alternanță cu *Ileana, Ilenii*), a formei iotacizate *poietul* alături de *poetul*, a formelor cu *e* în loc de *ie* în poziție inițială și la început de silabă (*esse, eși, trebue, să dee, ertare*, în alternanță cu *iertare*), *ia* pentru pronumele feminin *ea*, a unor grafii cu doi *i* la genitiv-dativul femininelor singular, precum și la pluralele articulate (*mării sale, patrii, fii*), a unor forme verbale ca *sbiera, desmântă*, a imperfectelor de tipul *auziea, știea*, a unei forme de conjunctiv *să ști* și altele. Textul intrat astfel în circulație, prin intermediul manualelor, ca și printr-o mulțime de reeditări, îl poate deruta pe cititorul de azi, pus în fața unui conglomerat de grafii rebarbative, greu de înțeles. Se vorbea, oare, astfel în urmă cu două veacuri? Orice examen filologic riguros al unui text pornește de la o distincție clară între faptele de limbă, imuabile pentru orice editor, și cele de grafie, interpretabile. În privința unor chestiuni ortografice cu implicații gramaticale, editorul ignoră propriile sale soluții de transcriere expuse anterior. Bunăoară, deși arătase că în v. 5163, *Lui Iosofat ochii-i scân-teiază*, substantivul articulat este însoțit și de pronumele enclitic *-i*, ceea ce nu observase J. Byck¹⁵³, în ediție nu va aplica acest lucru, scriind *ochii scân-teiază*. Situația se va

¹⁵³ Vezi F. Fugariu, *Despre lectura manuscriselor lui Ioan Budai-Deleanu*, în LR, VII, 1958, nr. 4, p. 39–42.

repetă și în cazul v. 7782, *Cât să învârti ș-ochii scânteiară*, și în v. 8071, *Nasu îi fumă ș-ochii scânteiară*, redată la fel de defectuos (ș-ochii în loc de ș-ochii-i). Tot în articolul amintit, Fugariu se miră de faptul că Byck redase v. 1549 astfel: *Cât glasul sună, voinic ochi întoarsă*. Prin folosirea formelor nearticulate, el sesisează o inconsecvență flagrantă atât din partea autorului, cât și din cea a editorului și îi reproșează predecesorului său că o editare nu trebuie să aibă „meritul unei fotocopii”. După ce susținuse răspicat că voința autorului nu trebuie să se confunde cu litera manuscrisului, Florea Fugariu va transcrie la editare, peste câțiva ani, versul respectiv în mod identic cu antecesorul său, fără alt comentariu, adăugând doar două accente inutile, pentru o retușă, la rândul său, fotocopia de care se detașase cândva: *Cât glasul sună, voinic ochi întoarsă*.

Folosirea semnelor ortografice și de punctuație este, în multe locuri, la fel de aberantă față de normele actuale. Între semnele ortografice, editorul păstrează apostroful pentru marcarea eliziunii, în situațiile în care a aplicat poetul, dar apelează, în paralel, și la cratimă, pentru a marca rostirea împreună a cuvintelor, în special atunci când ea este impusă de metrul versului respectiv. Nu sunt acceptabile, în aceste condiții, numeroasele cazuri de folosire a cratimei înaintea lui *-în*, fără elidarea lui *-î*, ca și în alte contexte imposibile, false (*mare-încă-apucă-îndrăzneață, să-întoarsă-ă-acasă-în, poată-auzi-împrejur, tocma-întrăcea-învaluală*), după cum nici păstrarea accentului, ca element prozodic, sau scrierea legată a unor cuvinte (*adooooară, întrăcea, întracolo, întraltele*) nu pot avea o justificare solidă într-o editare modernă. În acest cadru formal creat, editorul ar fi vrut să elimine în primul rând hiaturile și să restabilească decasilabul, el identificând un număr de 430 de versuri hipermetre sau hipometre în varianta B. Dintre acestea, doar aproximativ 50 de versuri au fost corectate metric prin colaționarea cu versiunea A, încercările de reconstituire a prototipului fiind, în cele din urmă, artificiale și insuficiente pentru a repune în tiparele prestabilite metrica poemului. Ne putem întreba, de asemenea, dacă există destule indicii pentru a

acorda primei variante un statut privilegiat sub aspectul corectitudinii textului și care dintre cele două versiuni exprimă opțiunea ultimă a creatorului. Credem că versiunea B prezintă toate calitățile pentru a fi considerată definitivă, și nu cea dintâi, coruptă pe parcursul procesului de creație.

Exemplele de intervenții discutabile în text, operate din rațiuni de ordin metric în ediția Fugariu, respectiv adăugirile, marcate prin paranteze drepte, și excluderile, marcate prin paranteze ascuțite inversate > <, nu sunt puține și alterează corectitudinea mesajului poetic.

Spicuum câteva modificări arbitrare de acest gen, indicând, ca elemente de comparație, contextul concordant din varianta A, luat ca reper de către editor: v. 361: *Ahaia știm și noi fără >de< tine*; cf. A, v. 1369: *Ahaia noi știm și fără tine*; v. 475: *Cei [într]armați avea buzdugane*; cf. A, v. 319: *Cei întrarmați avea buzdugane*; v. 508: *Inarmați era ei [și] cu coase*; cf. A, v. 340: *Întrarmați era ei și cu coase*; v 553: *Acești>a< era (pre limba curată / Grăind)*; cf. A, v. 373: *Acești era (pre limba învățată / Grăind)*; v. 652: *Ci-am trăi cu toată lumea [bine]*; este o imixtiune pentru încadrarea în metrică și regularizarea rimei, cf. A, v. 484, cu toate că în ms. 2429, f. 25^r, apare: *Ci am trăi cu toată lumea în pace*; v. 812: *Dece [sic!] să purtăm atâta [pază]*; se înlocuiește, pentru rimă, *frică* cu *pază*, cf. A, v. 1262: *La ce să purtăm atâta pază*; v. 849: *Căci, după a mea dreaptă [socotință]*; se substituie, pentru rimă, *socoteală* cu *socotință*, dar versul respectiv nu are corespondent în varianta A; v. 1108: *Dederă a să prici [depreună]*; se înlocuiește, pentru rimă, *între sine* cu *depreună*, cf. A, v. 1828; v. 2547: *Că nu-în zădar au fost ia [furată]*; înlocuirea, dictată de rimă, nu are un corespondent în A, editorul taxând grafia drept „neglijentă” (p. 399); la Byck, apare versul transcris fidel: *Că nu în zădar au fost ea răpită*; v. 3094: *Și toată gura iară-încetasă*; cf. la Byck și în ms., f. 95^v: *Și toată gura încetasă iară*; la Cardaș și la Fugariu, inversiunea din finalul versului se face tacit, fără niciun avertisment grafic în text și fără a fi comentată în notele de editor; versul modificat nu apare nici în textul corespunzător din A, cântul al VII-lea, strofa 43, cu o redactare

diferită; corecturile pe ms. ale autorului indică faptul că, într-o primă transcriere, strofa 56 din cântul al V-lea urma redactarea din A, iar versul al doilea, în prima formă, *Atâta venind oaste varvară*, nu altera inițial rima; în v. 3115, este înlocuit pentru rimă *vitează* cu *voinică*: *Însă-acu laia cea mai [voinică]*; cf. A, v. 3505: *Într-acea laia cea mai voinică*; v. 3938: *Covârșești însuși a ta [stricare]*; pentru rimă, este înlocuită forma *perire* din manuscris cu *stricare*; cf. A, v. 4346; v. 7544: *[Voroava] Gogului crâmpițată*; editorul renunță nepermis la lexemul *vorba*, din considerente de încadrare metrică, cf. A, v. 6104; v. 7744: *V-așteaptă! O, țiğănie săracă*; este inversată sintagma *săracă țiğănie*, pentru rimă, fără a avea o corespondență în A; v. 7857: *Cu ceata lui Tandaler [vestită]*; apare substituit termenul *voinică* cu *vestită*, cf. A, v. 6345; v. 8046: *Închis giur împregiur cu-a sa [turmă]*; este înlocuit *ceată* cu *turmă*, cf. A, v. 6414, dar într-o redactare diferită: *Închis de toate părți cu-a sa turmă*; v. 8074: *La sineș', de zios [iute] să scoală*; F. Fugariu adaugă adverbul *iute*, cf. A, v. 6442: *La sine, de gios iute să scoală*; v. 8181: *Dară vârtutea din trup îi piere*, fără semnalare grafică, dar este modificat în *dară*, cf. A, v. 6531; v. 8209: *Văzu toate; și-a>le< sale județe*; pentru metrică, se renunță nepermis la forma variabilă a articolului posesiv-genitival, cf. A, v. 5623.

Ne oprim aici cu aceste glose critice, care pledează, indubitabil, pentru o mai mare scrupulozitate și probitate în editarea unui text literar. Întoarcerea la sursă, la original, este singura cale de a recupera o operă la adevărata ei configurație, principiu care ar trebui să guverneze orice demers filologic. Recenta reeditare a scrierilor poetice ale lui Budai-Deleanu, pe care am întreprins-o în seria academică de „Opere fundamentale”¹⁵⁴, a fost, în primul rând, o provocare de a reciti manuscrisele și de a restabili autenticitatea textului.

¹⁵⁴ Ion Budai-Deleanu, *Opere*, ediție îngrijită, cronologie, note și comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu și Eugen Pavel, studiu introductiv de Eugen Simion, București, Academia Română, Fundația Națională pentru Știință și Artă, 2011.